

experience of past generations, ensuring continuity of moral consciousness of the individual, and brings understanding of morality only to the subjective perception of moral guidelines by the individual.

The author concludes that the essential aspect of the crisis of modern law consists in the destruction of the entire system of socionormative regulation, which manifests itself in a pronounced trend towards artificial disintegration of objectively functioning systems interrelations between different normative-and-regulatory systems (primarily law, morality and religion), the gradual divergence of legal-and-normative regulation of its teleological moral-and-religious directives and principles.

Key words: law, the essence of law, morality, religion, the crisis of modern law, law-and-order, international law; socionormative system.

УДК 341.23:342 (477)

В. П. ПЛАВИЧ,
доктор філософських наук,
кандидат юридичних наук

ТЛУМАЧЕННЯ ЮРИДИЧНИХ НОРМ І ЗАСТОСУВАННЯ ЗАКОНІВ (ЛОГІКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ)

Загальна теорія розуміння (герменевтика) має «виходи» майже на всі етапи і зони правового регулювання, оскільки вони за необхідністю опосередковуються свідомістю, осмислюються. А це – вагома підстава для застосування цієї науки в загальнотеоретичному правознавстві [1, с. 122].

Положення герменевтики здатні стати дієвим механізмом дослідження, наприклад, перетлумачення, спотворення авторського сенсу, вкладеного в те або інше вчення. Інтерпретація наукових текстів, «зрозуміння розуміння», – це те «поле», на якому герменевтика може як найкраще проявити свою продуктивність.

Таким чином, у юридичній науці поряд з класичною методологією, дедалі ширше використовується сучасна (неокласична) методологія [2, с. 83–87]. При цьому привласнення і використання знань інших наук відбувається шляхом так званої юридикації методів (пізнавальних засобів і прийомів) інших наук і формування нових юридичних дисциплін на стику юриспруденції та суміжних наук.

Правило з герменевтики говорить: ціле слід розуміти виходячи з приватного, а приватне – виходячи з цілого. Це правило було вироблено античною риторикою, а в новий час герменевтика перенесла його з ораторського мистецтва на мистецтво розуміння. Тут ми стикаємося з проблемою герменевтичного кола. Якщо процес розуміння постійно переходить від цілого до частини і назад до цілого, то завдання партнерів у правовому діалозі полягає в тому, щоб концентричними колами розширити єдність зрозумілого сенсу [2, с. 123].

Діяльність, спрямована на засвоєння закону і вираженої в ньому волі законодавця, і називається тлумаченням – інтерпретацією. Втім, у римлян слово «interpretatio» мало глибший сенс: ним позначали не тільки тлумачення закону

у власному розумінні, а й подальший розвиток думки законодавця за допомогою аналогії. Тлумачення закону є, звичайно, розумовою діяльністю, для якої вироблені відомі правила. Сукупність цих правил має назву юридичної герменевтики. Цю герменевтику юристи XVIII і початку XIX ст. прагнули звести в ранг особливої науки. Як зауважив Пухта, для того, хто має здоровий глузд, будь-яка наука права є герменевтикою, ніякі абстрактні правила герменевтики не допоможуть роз'ясненню змісту закону, якщо той, хто роз'яснює його, не має до того покликання, розвиненого вивченням і практикою. Віндшейд з цього приводу точно зауважив, що «юридична герменевтика – це не наука, яку можна викласти, а скоріше мистецтво, яке слід вивчати».

Взаємозв'язок юриспруденції та герменевтики виявляється насамперед у тлумаченні різних форм і джерел права, які стосуються як історичних правових документів, так і чинних у сучасний період різних видів правових актів. На нашу думку, наростаюча популярність юридичної герменевтики передусім зобов'язана онтологічному підходу до юридичної герменевтики в цілому, Х.-Г. Гадамеру і Е. Бетті, що вказали на спільність історичної, теологічної, філологічної та юридичної герменевтики. В основі цього підходу лежить те, що розрив між загальносуспільним законом і конкретним правовим становищем в окремому випадку не може бути знищений за самою своєю суттю, в силу абстрактності або шаблонності права. «Закон є загальним і тому не може бути справедливим щодо кожного окремого випадку» (Х. Кехн). Підхід Х.-Г. Гадамера до цієї проблеми за допомогою герменевтичної перспективи породив цілий напрям у сучасній філософії права. Відповідно до юридичної герменевтики досягати сенс закону слід з урахуванням кожної конкретної ситуації. Х.-Г. Гадамер показав спільність або універсальність проблеми розуміння на основі виділення одного з інтегруючих моментів будь-якого взагалі застосування. З його точки зору, як для юридичної, так і для теологічної герменевтики, конституючим є напруження, яка існує між даним текстом (законом або доброю звісткою), з одного боку, і тим самим, який він отримує в результаті його застосування в конкретній ситуації тлумачення (судовий вирок або проповідь), – з другого. Звідси, щоб зрозуміти текст правильно, тобто відповідно до поставленої в ньому мети, ми змушені у кожній даний момент у кожній конкретній ситуації розуміти його по-новому і по-іншому. Іншими словами, розуміння тут вже є застосуванням: проникнення в сенс того чи іншого правового тексту і його застосування до конкретного випадку являють собою не два окремих акти, а окремий процес.

Колізія, конфлікт інтерпретацій законодавця і правореалізатора (виконуючого органу, громадянина) полягає в тому, що законодавець спочатку прагне до однозначності тексту на свою користь. Саме в цьому ж полягає і специфіка герменевтики права.

Вважаю, що герменевтичний метод у праворозумінні необхідно також зв'язати з існуванням різних правових культур, у тому числі національної правової культури, з власним баченням проблем прав людини, правової держави, поділу влади, місцевого самоврядування і т. ін., що забезпечує реальне втілення ідей свободи та справедливості, відповідних нашому правовому менталіте-

ту і умов юридичного буття. Інтерпретувати позараціональні моменти, присутні в будь-якій правовій культурі, покликана логіка [3, с. 175–176].

Які б форми юридичної практики ми не розглядали, вони складаються з сукупності різноманітних інтерпретаційних розрахунків. У цьому розумінні право є за своєю природою тотально герменевтичним явищем.

Праворозуміння не є завершеним, стверджує представник «інтегративної юриспруденції» Джером Холл, – можна виділити якусь юридичну «структуру», яка охоплює не тільки правові норми, а й суб'єктивний юридичний досвід учасників постійно мінливої дійсності [4, с. 741]. Представник інтегративної юриспруденції робить висновок про необхідність включення до чинного законодавства ціннісного аспекту, що визначає поведінку людини. Закон повинен виражати не просто реальні, а справедливі, правильні, моральні стандарти. Квінтесенцією цієї вимоги може слугувати теза «про людяність права», яка втілює правову природу людини.

Величезна більшість авторів, які займалися герменевтикою, обмежувалися повторенням і коментуванням правил тлумачення, сформульованих римськими юристами і збережених в Юстиніановому зводі [5], зрідка роблячи деякі поправки і доповнення. Тільки деякі намагалися самостійно досліджувати процес тлумачення, але не цілком, а лише в деяких частинах. Слід зазначити, що теорія тлумачення законів має таке ж значення, як і логіка або граматики. Теорія тлумачення законів являє собою не що інше, як методичне керівництво до здійснення принципу закономірності управління.

«Якщо є правила, – говорить Мілль, – яким, свідомо чи несвідомо, підпорядковується кожен розум у кожному випадку, коли він укладає правильно, то чи не марно доводити, що людина швидше дотримується цих правил, які вона знає, ніж не будучи з ними знайомою... Люди обговорювали докази і часто правильно, коли логіка ще не була наукою, – інакше вона не могла б і стати нею. Точно також вони виконували і великі механічні роботи, не розуміючи ще законів механіки. Але є межі як того, що може зробити механік, не знаючи основ механіки, так і того, що може виконати мислитель, не знаючи основ логіки. Деякі особи, за допомогою або надзвичайного генія, або випадково засвоївши хороші розумові прийоми, можуть, не знаючи основ, діяти таким же або майже таким чином, як вони діяли б, засвоївши ці основи. Але для більшості людей необхідно або розуміти теорію того, що вони роблять, або слідувати правилам, складеними для них людьми, які розуміли теорію» [6, с. 12–13].

Метою тлумачення законів є розкриття істинного сенсу законодавчих норм. Кожна така норма являє собою виражену в словах думку законодавця. Отже, мистецтво тлумачення законів зводиться до уміння розуміти людську мову. Але володіти цим умінням потрібно взагалі всякому, хто має справу з творами людського розуму, одягненого у форму слова. Звідси випливає, що при тлумаченні законів повинні бути дотримані правила, необхідні для розуміння всякого іншого літературного твору. Ці правила виробляються особливою галуззю філології, так званою герменевтикою, яка займається побудовою теорії мистецтва розуміння усної або письмової мови. Вчення про тлумачення законів є, як легко углядіти зі сказаного, спеціальною гілкою цієї герменевтики і тому часто називається юридичною герменевтикою.

Отже, матеріал для вироблення прийомів і правил тлумачення законів слід шукати насамперед у даних філологічної герменевтики. А оскільки остання спирається у своїх висновках на цілий ряд наук, які мають предметом духовну діяльність людини і, особливо, її літературну творчість, як-то психологія, логіка, граматики, стилістика, історія мови та ін., то і юрист, не знаходячи інший раз необхідних для себе даних у філологічній герменевтиці, повинен звертатися за допомогою до зазначених наук.

Далі, чинні закони відрізняються від інших літературних творів деякими особливостями. Так, вони призначені для застосування на практиці, у своїй сукупності становлять одне зв'язане ціле, беруться до уваги будь-якої практичної мети, досягнення якої бажане законодавцю, ґрунтуються на тих чи інших міркуваннях справедливості чи доцільності. Ці та інші особливості законів повинні бути взяті до уваги і послугувати матеріалом для видозміни загальних герменевтичних правил і вироблення нових.

Нарешті, сам законодавець, піклуючись про те, щоб його веління розумілися правильно, часто встановлює правила і тлумачення, які обов'язкові для судів і для громадян, бо є такими ж нормами, як і всякі інші.

Зі сказаного видно, що матеріал для побудови правил тлумачення законів повинен бути запозичений: 1) з філологічної герменевтики і наук, на яких вона заснована, 2) з аналізу властивостей законодавчих норм і 3) з приписів самого закону [7, с. 12].

Застосування на практиці законів, як і інших юридичних норм, полягає у підведенні окремих випадків життя під передбачені їх у загальній формі постанови. Це підведення має вигляд силогізму, в якому великою посилкою слугує законодавча норма або ряд норм, малою – фактичні обставини даного конкретного випадку, а впливаючий з них з логічною необхідністю висновок дає відповідь на виникле і підлягаюче вирішенню юридичне питання.

До прикладу, І. внаслідок бійки з П. зіпсував тому верхній одяг. Адвокат, до якого звернувся П. за порадою, або суддя, у якого він пред'явить позов до І. про винагороду за шкоду, повинні будуть впоратися з цивільними законами і знайти в них статтю, на підставі якої можна було б вирішити цю справу.

Вчинивши так, вони отримають такий силогізм.

Мала посилка. І. заподіяв своїми діями шкоду П. у розмірі 250 грн.

Велика посилка. Відповідно до ст. 1166 ЦК України майнова шкода, завдана неправомірними рішеннями, діями чи бездіяльністю особистим немайновим правам фізичної або юридичної особи, а також шкода, завдана майну фізичної або юридичної особи, відшкодовується в повному обсязі особою, яка її завдала.

Висновок. І. зобов'язаний сплатити П. 250 грн.

Як видно з цього прикладу, для того, щоб побудувати силогізм, потрібно мати дві посилки. Але вони в дуже рідкісних випадках дані цілком готовими. Звичайно, їх доводиться добувати: малу посилку за допомогою юридичного аналізу фактичних обставин даного конкретного випадку, велику – за допомогою тлумачення і логічного розвитку юридичних норм.

Подивимось спочатку, як видобувається мала посилка.

Кожен конкретний випадок, що виникає в житті і вимагає підведення під юридичні норми, складається з більшого чи меншого числа елементів. Деякі з цих елементів мають юридичне значення, оскільки закон пов'язує з ними ті чи інші наслідки; інші ж елементи такого значення не мають, будучи юридично байдужими. Тому насамперед необхідно розкласти випадок, що підлягає вирішенню, на його складові елементи і виділити з них ті, що мають юридичне значення. У цьому і полягає юридичний аналіз фактичних обставин.

Припустимо, наприклад, що П., звертаючись за порадою до адвоката, розповідає так: «Вчора о 10 годині вечора, вийшовши з І. з кінотеатру і прямуючи до ресторану, щоб повечеряти, ми засперечалися з ним про причини землетрусів і дійшли до такої міри роздратування, що пустили в хід кулаки, причому І. лівою рукою розірвав мені піджак, за який я днями заплатив кравцю 350 грн. Чи можу я стягнути з І. цю суму?».

Щоб відповісти на запитання П., адвокат повинен насамперед відокремити в його розповіді юридичні елементи від побутових, що не мають юридичного значення. Визначити ступінь тілесних ушкоджень, отриманих П., чи були завдані тілесні ушкодження групою осіб або однією особою. Далі, П. говорить, що він йшов з кінотеатру. Це теж неважливо: якщо він йшов з кінотеатру або з дому, від цього юридична суть справи нітрохи не змінилася б. Так само не мають ніякого юридичного значення причина сварки, заподіяння шкоди лівою, а не правою рукою, покупка піджака у кравця, а не де-небудь в іншому місці, та ін. Усунувши всі побутові обставини, адвокат спинився б тільки на тому факті, що І. заподіяв шкоду П., розірвавши йому верхній одяг. Ось юридичне зерно, що полягає в оповіді П.; все інше – побутове лушпиння, яке не має ніякої ціни в очах юриста. Неважко помітити, що юридичний аналіз схожий з медичним діагнозом. Подібно до того, як лікар вибирає з цілої маси хворобливих симптомів, на які скаржиться пацієнт, тільки кілька суттєвих і за ними розпізнає хворобу, так і юрист відокремлює від побутових елементів конкретного випадку юридичні і з них буде юридичний казус.

Після того, як конкретний випадок, який підлягає вирішенню, підданий аналізу, і, таким чином, отримана мала посилка силогізму, юристу потрібно зайнятися відшукуванням відповідної їй великої посилки. Ареною для пошуків повинно слугувати те позитивне законодавство, положення якого необхідно застосувати до даного випадку. Ці пошуки можуть привести до одного з двох результатів. Іноді велика посилка прямо виражена в одній або декількох положеннях закону. Так було в наведеному вище прикладі, де питання про винагороду за шкоду, заподіяну однією особою іншій особі, прямо дозволене ст. 1166 ЦК України. У таких випадках залишається тільки витлумачити знайдену норму, тобто з'ясувати її дійсний і точний зміст. Але нерідко буває, що найретьельніші пошуки залишаються безуспішними, і що в законодавстві немає постанов, які могли б слугувати готовою посилкою. У таких випадках велика посилка повинна бути логічно виведена з готових норм. Цей прийом добування великої посилки можна назвати логічним розвитком норм.

Але як тлумаченню, так і логічному розвитку норм повинна передувати ще одна операція попереднього характеру. Перш ніж застосовувати знайдену

норму, необхідно переконатися, що вона справді є нормою, тобто має юридичну силу, і встановити її точний текст. У цьому полягає критика автентичності норм.

Отже, застосування законів на практиці обіймає чотири операції: 1) юридичний аналіз конкретних випадків, які підлягають вирішенню; 2) критику автентичності норм; 3) тлумачення норм; 4) логічний їх розвиток.

Перша з цих операцій не потребує спеціального дослідження. Щоб уміти відокремлювати юридично істотні обставини від суто побутових, потрібно тільки бути знайомим з юридичними поняттями, а це знайомство набувається вивченням правознавства, тобто юридичною освітою. Ніяких особливих правил, якими слід було б керуватися при юридичному аналізі, немає. Існує тільки одне загальне правило: «Потрібно відкинути всі обставини, які з точки зору чинного права не мають значення».

Зовсім інше слід сказати щодо критики, тлумачення і логічного розвитку норм. Ці операції незрівнянно складніші; вони повинні бути вироблені за спеціальними правилами, а встановити ці правила можна тільки за допомогою докладного дослідження сутності та відмінних властивостей кожної з названих операцій.

Тлумачення правових норм включає два елементи: з'ясування – розкриття змісту (інтерпретація) юридичних норм «для себе» і роз'яснення – розкриття змісту (інтерпретація) юридичних норм «для інших». Роз'яснення міститься в спеціальних актах (вони іменуються інтерпретаційними).

Юридичне тлумачення являє собою спеціальне пізнання, яке здійснюється з метою практичної реалізації права.

До спеціального пізнання в сфері права належить також діяльність суду, інших правозастосовних органів щодо встановлення фактичних обставин справи. Юридичне тлумачення набуває ще більш істотного значення при застосуванні права, коли воно стає елементом владно-державної діяльності правоохоронних установ, визначаючи обов'язкові юридичні наслідки при вирішенні юридичної справи. Тут і саме тлумачення набуває юридично обов'язкового значення, в ньому нерідко важливий елемент роз'яснення (інтерпретації), і воно прямо впливає на юридичне регулювання суспільних відносин.

Роль і місце тлумачення права в житті суспільства пов'язане з політичним режимом і зі станом законності. При тоталітарному режимі, в умовах беззаконня, тлумачення часто використовується для надання закону довільного сенсу відповідно до тих чи інших політичних цілей, а звідси й для довільного застосування закону.

Досвід герменевтики дає нам всі підстави припускати, що інтерпретація не може розглядатися виключно як логіко-методологічна процедура, оскільки існує як багатоликий феномен на різних рівнях буття суб'єкта [8, с. 7–25].

Людське мислення, на думку Ф. Ніцше, завжди виступає як інтерпретування за схемою, від якої ми не можемо звільнитися [9, с. 241], і цінність світу виявляється вкоріненою в нашій інтерпретації. Критикуючи позитивізм, Ф. Ніцше заявляє: факторів не існує, а тільки інтерпретації. Ми не можемо встановити ніякого факту «в собі» [9, с. 224].

Завжди, говорить Ф. Ніцше, існує можливість запропонувати нові смисли, «перспективи» і «способи» розмістити феномени за певними критеріями. Світ, стверджує він, «не має якого-небудь одного сенсу, а нескінченні смисли» [9, с. 224].

На думку Е. Панофського, «внутрішній зміст може бути визначений як об'єднуючий принцип, який лежить в основі і визначає як видиму подію, так і його тип, інтелегібельну значущість, і який зумовлює навіть форму внутрішньої події» [10, с. 5].

Подібно до трансцендентальної схеми І. Канта або символічної форми Кассіра «перспектива» Е. Панофського встановлюється виключно суб'єктом. Вона «зводить мистецькі явища до жорсткого, тобто математично точного правила, але вона ж робить його залежним від людини, від індивідуума, ...оскільки спосіб її дії визначений суб'єктивною точкою зору» [11, с. 88].

Як зазначає Ф. Ніцше, покладаючи перспективу сила це і є «буття в якості суб'єкта» [12, с. 298]. Слід зауважити, що Е. Панофський говорить про «великий перехід» від агрегатного простору до систематичного, про розвиток категорії «нескінченність» і десакралізацію універсуму [13, с. 84–87].

Юридичне тлумачення є діяльністю, яка з практичного боку пов'язана із завершенням регулювання життєвих відносин законом. Юридичні норми в результаті тлумачення стають готовими до реалізації, до практичного здійснення.

Не менш важливим є й інше. У тлумаченні з'єднуються, сходяться в єдиному фокусі і витончені юридичні значення, і досвід, і правова культура, і юридичне мистецтво. З цієї точки зору юридична герменевтика, тобто наука і мистецтво тлумачення юридичних термінів і понять, є свого роду вершиною юридичної майстерності, кульмінаційний пункт юридичної діяльності. Саме тому одним з найнадійніших показників високоякісної роботи юриста-професіонала є такий рівень його професійної підготовки, який дає йому змогу одразу повно і точно тлумачити будь-які закони, інші правові акти.

Та діяльність, яку нерідко називають юридичним аналізом, за своєю суттю і полягає в юридичному тлумаченні.

Тлумачення права являє собою у відомому сенсі процес, зворотний тому, який здійснюється законодавцем при прийнятті законів. Свого роду, якщо використовувати аналогію з земляними, археологічними розробками, – розкривні роботи, коли шар за шаром розкриваються шари землі, нерідко порожньої породи, для того, щоб, урешті-решт, дістатися до жаданого, шуканого об'єкта. Думка особи, яка здійснює тлумачення (інтерпретатора), і тут йде від шару до шару юридичної матерії – від аналізу буквального, мовного тексту до аналізу догми права, юридичних особливостей правових норм, а в зв'язку з цим і до моральних, соціальних і інших основ, передумов правових приписів. І все це – з тим, щоб встановити дійсний зміст правових встановлень.

Тлумачення права розкриває своє високе юридичне призначення і водночас в умовах демократії, правової держави, розвиненої правової культури не виходить за рамки законності. В обстановці ж тоталітарної держави, режиму самовладдя воно часом є вираженням юридичної казуїстики, маніпулювання пра-

вом і правовими категоріями, а часом і прямим (під приводом нібито «тлумачення») нехтуванням чинного закону, в результаті – свавіллям і беззаконням.

Методологічно забезпечити перехід від розуміння змісту норми права до пояснення її сутності – завдання юридичної герменевтики. Такий перехід являє собою не що інше, як процес пізнання, результатом якого є знаходження єдино правильного варіанта інтерпретації загальноправових приписів щодо конкретної правової ситуації.

Обґрунтовуючи правомірність розгляду юридичних норм як суджень і оцінки їх у цьому плані як істинних або помилкових, В. Баранов наділяє їх з точки зору модальної логіки якостями дескриптивного і прескриптивного судження, що і дає нам змогу оцінювати їх. На нашу думку, правомірність такої інтерпретації доволі проблематична. Однак у методологічній площині проблематичність такого тлумачення не є заборонаю на неї, а тільки позначає статус даного трактування. Інша справа, як в даному випадку розуміти істинність або хибність юридичної норми. Тож виправдано стверджувати, що якщо характеристика юридичної норми як істинної або помилкової можлива, то лише в рамках модальної або деонтичної логіки і саме правил даних логік. Теза ж про істинність норм права як їх відповідності соціальній дійсності при цьому, зрозуміло, не доводиться, та й сама постановка питання залишається недостатньо переконливою.

Зрозумівши правову норму, індивід засвоює її, і для дотримання цієї норми залишається необхідність вольової спрямованості. Процес інтерпретації правової норми є творчим, і, по суті, правозастосовник, виступаючи як співзаконодавець, створює нову норму, здійснюючи акт підведення під загальну норму конкретного випадку.

Однак азбука закону, як зазначає А. Гайдамакін, іноді не встигає за реаліями швидкоплинного часу, і тоді сліпе слідування цій букві може призвести до результату, подібного до «страйку по-італійськи».

Крім того, у процесі правотворчості трапляються помилки, колізії. І тоді на перший план виходить дух закону, правосвідомість. І якщо ця правосвідомість відповідає духу закону і природному праву, то проблема вирішується, і право продовжує асоціюватися зі справедливістю. А якщо цим керує людина з правосвідомістю циніка? Тоді вже краще робот... [14, с. 95].

На нашу думку, нормативне право, загалом, рухається в напрямі формалізації і деталізації своїх гіпотез і диспозицій, а значить, йде від суб'єктивізму і йде назустріч логіці. Величезні можливості надає формальна логіка для обробки показань свідків, висунення версій, про що свідчать розробки експертних систем криміналістичного, кримінологічного та розшукового призначення.

Що стосується можливостей формального моделювання правових ситуацій, то в перспективі видається цілком можливим створення експертних систем, здатних прораховувати допустимі траєкторії руху діючого суб'єкта до тієї чи іншої мети в заданому нормативному просторі [15, с. 15].

На жаль, логічний інструментарій права може використовуватися в різних цілях, у тому числі й для обґрунтування «розширювального тлумачення закону», його вільної інтерпретації. Ми повинні навчитися (або захотіти?) вислов-

лювати дух закону в його букві. Однак створення спеціалізованих систем для професіоналів з розвиненою, але не аморфною правосвідомістю – питання майбутнього.

Інтуїтивне правове почуття являє собою смислову напередзаданість акту надання юридичного сенсу тій чи іншій ситуації, йому належить роль «пробудження» правового мислення. Без нього неможливий процес правового осмислення соціальної дійсності, оскільки розуміння передбачає предрозуміння.

Уявімо собі ситуацію, коли необхідно зрозуміти сенс правової норми. Тут потрібне попереднє знання, адже розуміння – завжди співвідношення чогось відомого з невідомим, чужим, інакше його акт неможливий. Роль попереднього сенсу, предрозуміння виконує бажане право. Співвідношення його норми з нормою позитивного права являє собою герменевтичне коло.

Розглянемо перший вид осмислення – в разі розуміння будь-якої норми права без співвіднесення з конкретним випадком, казусом. Те, що норму ми можемо зрозуміти лише в процесі з'ясування загального смислового контексту закону, – це зрозуміло. Але як збагнути сенс норми, не співвідносячи її з якою-небудь конкретною ситуацією, тобто лише прочитавши і граматично осмисливши норму (проблема граматичного тлумачення залишається в межах загальнофілософської проблематики герменевтичного кола, і ми її не чіпаємо). Адже ми, проголосивши існування особливої форми мислення, претендуємо і на існування особливого сенсу – правового сенсу, який характеризується вже тим, що норма є шаблоном, абстрактною узагальнюючою схемою ряду однотипних ситуацій. І цей сенс «стане своїм» у осмислюючого тільки у випадку вже наявного, на момент початку інтерпретації, чогось відомого, що задає загальний контекст. Іншими словами, яким чином ми зрозуміємо загальність норми, не зіставивши її з конкретною ситуацією, яка є частиною цілого?

Звідси, на нашу думку, легко помітити, що розуміння правової норми завжди здійснюється як акт співвіднесення з уже наявним, цілком неусвідомленим, «бажаним правом». Саме на цій основі відбувається процес розуміння будь-якого закону. Мета тлумачення – не просто з'ясування змісту норми (загальний і абстрактний сенс норми зазвичай легко вловлюється при її прочитанні), а переклад її сенсу на мову більш конкретних висловлювань, розкриття, розгортання змісту норми права в більш докладних положеннях, настільки наближених до конкретних ситуацій, щоб вони не викликали сумнівів у належності цих ситуацій до тлумачної норми права і полегшували її застосування, зауважує О. Черданцев. Звідси при прочитанні правових актів у професійного юриста не може не виникати образу зразкової ситуації, в якій норма спрацьовує. Людина, що не має юридичної освіти, у разі інтерпретації будь-якого закону, що становить для неї певну складність, наприклад, закону, що регулює відносини у сфері виконання покарань, цивільного процесу, не побачить цього сенсу поза застосуванням до конкретної ситуації, яка повинна бути описана знайомою цій людині термінологією. Навіть юрист, який має чітко налагоджений механізм правового мислення, хоча і зможе вловити даний сенс у загальних рисах, але все одно не повністю, тому що конкретизація так

чи інакше змінює зміст норми. Глибоке розуміння завжди передбачає вміння застосовувати засвоєні знання до вирішення конкретних завдань, до аналізу інших випадків.

Саме тому дедалі більшого розвитку набуває процес диференціації напрямів юридичної практики. Адже при інтерпретації нормативно-правового акта юрист, який має досвід роботи в сфері відносин, які ним регулюються, автоматично відтворює в свідомості величезну кількість образів, ситуацій, з різними структурними зв'язками і співвідношеннями, в яких закон або застосовувався, або може бути застосований, і, виробляючи на їх основі образ бажаного права, буде незрівнянно краще розуміти закон.

Але цей процес має і зворотний хід. Чим краще юрист розумітиме зміст закону, тим чіткіше бачитиме: чи співпаде зрештою бажане право (також змінюване під впливом сенсу нормативно-правового акта) з тим змістом, який укладено в позитивній нормі, чи певна відмінність збережеться, і тоді можна буде говорити про неякісність закону.

Систематизація законодавства, предметом якої є нормативно-правові акти, зумовлена необхідністю його вдосконалення, звільнення від застарілих заперечливих норм, усунення прогалин, упорядкування з метою ефективного користування цими актами. Все це повною мірою стосується законодавства України.

Як відомо, під системою розуміють сукупність взаємозв'язаних елементів, які створюють свого роду цілісність, єдність. Система – множина елементів з відносинами і зв'язками між ними, що утворюють певну цілісність. Наведене визначення відбиває не всі, а лише деякі, найбільш вживані у сучасній літературі аспекти поняття системи.

Поняття «система» зустрічається у стоїків, що тлумачили його в онтологічному сенсі як світовий порядок. У давньогрецькій філософії і науці (Платон, Аристотель) розроблялася ідея систематизації знання. Античні уявлення про системність розвивалися також у відповідних концепціях Спінози та Лейбніца. Принципам системної природи знань приділяли увагу класичні філософи Кант, Гегель, Шеллінг, які трактували системні пізнання як важливу вимогу діалектичного мислення.

У першій чверті ХХ ст. виникають системні концепції узагальнюючого характеру. Однією з перших концепцій такого роду стала тектологія А. Богданова, яка, з ряду причин, не одержала достатнього визнання в період її створення. Теоретико-системний рух широко розвивається після опублікування Л. Берталанфі у 50-х роках «загальної теорії систем», на противагу якій цілий ряд дослідників висувають свої варіанти суспільних концепцій (У. Росс Ешбі, О. Ланге, Р. Акоф, М. Месарович, А. Уйюмов, А. Малиновський та ін.).

Дослідження систем – особливий напрям розвитку сучасної науки. Однак поняття системи надзвичайно широко використовується в найрізноманітніших середовищах наукової і практичної діяльності з розбіжними значеннями. Формалізовані знакові системи, досліджувані в логіці й математиці, а також систему як живий організм або ж сучасні системи управління навряд чи можна розглядати як види одного і того самого поняття «система».

Різноманіття змістових і формальних визначень поняття «система» відбиває очевидний процес створення і розвитку нових принципів методології наукового пізнання, орієнтованих на вивчення і конструювання складних об'єктів і різноманітності самих цих об'єктів, а також можливих завдань їхнього вивчення.

Не можна вважати задовільним визначення складних систем як таких, що утворюються з великої кількості взаємозалежних елементів, як систем, які не можна коректно описати математично або тому, що система містить велику кількість різних елементів, невідомим чином взаємопов'язаних, або тому, що ми не знаємо природи явищ, котрі відбуваються у системі, і тому не можемо кількісно їх описати. Момент незнання не може бути основою для визначення поняття. З іншого боку, однією з причин неможливості коректно описати математично саме і є некоректність визначення вихідного поняття. Отже, ця неможливість також не може слугувати підставою для визначення.

Що б не малося на увазі під висловом «систематизація законодавства» – чи запровадження у законодавство ідей та підходів загальної теорії систем, чи уніфікації законодавства, чи навіть щось інше, – потреба проведення порядку в нашому «правовому господарстві», хоча б на рівні звичайної інвентаризації, існує. І чим далі, тим стан речей погіршується, хоча б тому, що Верховна Рада України щорічно надає згоду на обов'язковість у середньому 60 нових міжнародних договорів [16].

Варто зауважити, що внаслідок невизначеності поелементного складу систем «національного законодавства» між її окремими елементами виникають відносини суперечливості, що не сприяє ефективності функціонування системи. Питання про те, які саме відносини притаманні елементам системи «національного законодавства», ще чекає на своє вирішення.

Так само і в ситуації, в якій, перш ніж здійснити винесення судження (провести підведення особливого під загальне), ми повинні зрозуміти сенс цього спільного. Тобто закону в цілому або норми зокрема. Процес розуміння такої норми почнеться вже з наявним у правосвідомості чином «бажаного права» (після вивчення фактичних обставин справи), і правове мислення буде здійснювати оцінювання або співвіднесення цього образу «належного» зі змістом образу норми. У разі збігу його зі змістом правової норми суддя спокійно здійснює акт підведення, інакше, за розбіжності, суддя, рефлексивно усвідомивши цю розбіжність, буде, швидше, мати справу з прогалиною в законі.

Образ «бажаного права» також поступово змінюватиметься: в ході інтерпретації будь-якого смислового образу (норми закону в нашому випадку) образ цей стає «своїм». І одночасна присутність у свідомості двох смислових структур – бажаного і позитивного права – зумовлює їх поступове злиття. Інтуїтивно «відчувши», що загальності, правильності в позитивній нормі більше, ніж у запропонованому ним собі ж «бажаному праві», суддя безумовно скоригує це.

Давно став очевидним факт, що в умовах сучасного світу, інформаційної революції та комп'ютеризації, успіхів математичного моделювання складних соціоприродних процесів неправомірним є використання застарілих методів і

моделей. Це твердження правильне і для науки в цілому, і для правової науки зокрема.

Колишні методологічні підходи до моделювання складних соціальних процесів не враховують або принаймні недооцінюють фактори детермінації еволюційних процесів і конструктивність хаотичного початку в еволюції [17, с. 8].

На цьому тлі гостро постала проблема міждисциплінарного діалогу. У різний час на роль дисципліни, покликаної здійснювати комунікацію між різними сферами знання, претендували різні науки – філософія, математика, кібернетика, загальна теорія систем. Вони виконували свою функцію, але розвиток науки продовжувався, актуальними ставали нові підходи, засновані на досягненнях названих міждисциплінарних наук.

Деякі частини Всесвіту можуть функціонувати як «механізми» – такими є замкнуті статичні системи. У правовій науці під ними часто розуміють і державу, і право. Однак подібні системи складають лише малу частку Всесвіту. Більшість же систем відкриті – вони обмінюються енергією, речовиною та інформацією з навколишнім середовищем, у результаті в них часто відбуваються інтенсивні зміни. До відкритих систем, без сумніву, належать соціальні системи, якими насправді є і держава, і право, а це означає, що будь-яка спроба зрозуміти їх у рамках механічної моделі, традиційно використовуваної правовою наукою (наприклад, теорія нормативізму), свідомо приречена на невдачу [18, с. 17].

Один із ключових моментів синергетичної теорії І. Пригожина пов'язаний з можливістю спонтанного виникнення порядку і організації з безладдя та хаосу в результаті процесу самоорганізації. Однак це правило дійсне тільки для так званих нерівноважних систем, де на перший план виступають нелінійні відносини. Такі системи поведуться незвично, вони надзвичайно чутливі до зовнішніх впливів [18, с. 18]. Переконаливою ілюстрацією нерівноважних станів соціальних систем є історія нашої держави: події 1917 р. і наступні за ними процеси були не чим іншим, як бифуркацією в сильно нерівноважній соціальній системі, локальні флуктуації в якій призвели до зламу старої системи і побудови нової.

У «класичній» юридичній науці держава і право також постають ідеальними впорядкованими моделями. Однак настав час поставити під сумнів і цей постулат. Практика свідчить, що система норм та інститутів змінюється практично щодня; швидкість цих змін до теперішнього часу така, що традиційна юридична наука не встигає осмислити їх за допомогою вироблених нею ідеальних моделей, що змушує її шукати нові способи пізнання реальності [19, с. 34].

В англо-американській філософії права існує два підходи до вивчення тексту права: 1) логіко-лінгвістичний підхід, що виключає з предмета правового дослідження явища, які вважаються зовнішніми стосовно мовної форми права; 2) текстуальне вивчення, що включає право в більш широкі гносеологічні та філософсько-антропологічні контексти. До першого належать: а) лінгвістично-об'єктивістські і б) логіцистські методи тлумачення права. Друге враховує змістовні (семантичні) особливості текстів права при його тлумаченні. До семантичних методів відносять: а) історичні та б) принципові.

Сучасні континентальні (французькі та німецькі) філософські методи тлумачення права представлені переважно змістовними методами (М. Фуко з його «археологіями» влади і пенітенціарних систем, Ж. Дерріда з його «деконструкціями» текстів, Г.-Г. Гадамер з проблемами історичного часу «герменевтичного універсуму», П. Рікер з «філософією дії»).

Систематизація законодавства, предметом якої є нормативно-правові акти, зумовлена необхідністю його вдосконалення, звільнення від застарілих заперечливих норм, усунення прогалин, упорядкування з метою ефективного використання згаданими актами. Все це певною мірою стосується законодавства України.

Правотворча діяльність на всіх рівнях має відтворювати системний підхід, лише тоді вона буде ефективною. Проте єдиного об'єднуючого центру, який спрямовував би законотворчу діяльність в одне русло, не існує. Кожен з органів, що мають безпосереднє відношення до кодифікації законодавства, яке стосується економічних відносин, – Верховна Рада, Кабінет Міністрів, підпорядковане йому відомство – Міністерство юстиції України, – робить свою справу самостійно. Потрібно створити центр кодифікації і систематизації законодавства, який би визначив принципові засади і напрями формування тих чи інших кодифікованих нормативно-правових актів, розв'язував би проблеми інкорпорації і кодифікації. Поки що ж проблеми правового регулювання економічних відносин в Україні вирішуються загалом, безсистемно і тому не дуже вдало.

Список використаних джерел

1. Плавич В. П. Выработка совершенного правопонимания в эпоху нового синтеза / В. П. Плавич // Ринкова економіка: Сучасна теорія і практика управління. – Одеса, 2006. – Т. 9. – Вип. 10. – С. 122–123.
2. Плавич В. П. Проблеми методології вітчизняної правової науки та її сучасна трансформація / В. П. Плавич // Держава і право : зб. наук. праць. Юридичні і політичні науки. – К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2007. – Спецвипуск. – С. 83–87.
3. Кузнецов В. П. Герменевтика и гуманитарное познание / Кузнецов В. П. – М. : МГУ, 2005.
4. Холл Дж. Интегративная юриспруденция / Дж. Холл // Антология мировой правовой мысли. – М., 1999. – Т. 3.
5. Преимущественно в следующих местах Deleg (1,3), deregjuris (50,17).
6. Миль. Система логики / Миль. – М., 1865. – Ч. 1.
7. Васьковский Е. В. Руководство к толкованию и применению законов / Васьковский Е. В. – М. : Конкорд, 1997.
8. Роджеро А.Н. Герменевтика и научная рациональность (понимание как методологическая проблема культурно-исторических исследований) / А. Н. Роджеро // Труды семинара по герменевтике (Герменеус). – Одесса : Принт-Мастер, 1999. – Вып. 1. – С. 7–25.
9. Ницше Ф. Избранные произведения : в 3 т. / Ф. Ницше ; [пер. с нем.]. – М. : REFL-book, 1994. – Т. 1: Воля к власти: опыт переоценки всех ценностей.
10. Panofsky E. Studiel in iconocogy. Humanistic Themes in the art of the Renaissance / E. Panofsky. – New York : Harper Torch books, 1962.

11. *Панофский Э.* Idea: К критике понятия в теориях искусства от античности до классицизма / Э. Панофский ; [пер. с нем. Ю. Н. Попова]. – СПб. : Аксиома, 1999.
12. *Зеланд В.* Трансерфинг реальности. Ступень II: Шелест утренних звезд / В. Зеланд. – СПб. : ИГ «Весь», 2006.
13. *Панофский Э.* Перспектива как «символическая форма». Готическая архитектура и схоластика / Э. Панофский. – СПб. : Азбука-классика, 2004.
14. *Гайдамакин А. А.* Polemicheskie zametki o logike prava i pravosoznaniya / А. А. Гайдамакин // Государство и право. – 2007. – № 7. – С. 95–97.
15. *Романов Ю.* Scientiopotential / Ю. Романов // Компьютеры. – 2000. – № 23.
16. *Философский энциклопедический словарь.* – М. : ИНФРА, 2000.
17. *Князева Е. Н.* Принципы коэволюции сложных систем и социальное управление / Е. Н. Князева, С. П. Курдюмов. – М., 1998.
18. *Тоффлер Э.* Наука и изменение / Э. Тоффлер. – М., 1998.
19. *Добрынин Н. М.* Синергетика и федерализм: оценка состояния, соотношение, новая методология / Н. М. Добрынин // Государство и право. – 2007. – № 7.

***Плавич В. П.* Тлумачення юридичних норм і застосування законів (логіко-методологічний аналіз)**

Аналізуються проблеми юридичного тлумачення правових норм і застосування законів. Розкрито методологію герменевтичного аналізу правових текстів. Обґрунтовано можливість створення експертних систем, здатних прорахувати можливі траєкторії руху діючого суб'єкта до тієї чи іншої цілі у заданому нормативному просторі.

Ключові слова: юридичне тлумачення, правозастосувальна діяльність, модулювання правових ситуацій, інтуїтивне правове чуття, нові способи пізнання реальності.

***Плавич В. П.* Толкование юридических норм и применение законов (логико-методологический анализ)**

Анализируются проблемы юридического толкования правовых норм и применения законов. Раскрыта методология герменевтического анализа правовых текстов. Обоснована возможность создания экспертных систем, способных просчитывать допустимые траектории движения действующего субъекта к той или иной цели в заданном нормативном пространстве.

Ключевые слова: юридическое толкование, правоприменительная деятельность, моделирование правовых ситуаций, интуитивное правовое чувство, новые способы познания реальности.

***Plavich V. P.* Interpretation of legal norm and law enforcement (logical and methodological analysis)**

This article is devoted to the problem of the improving of legal interpretation of legal norm and law enforcement. It was revealed the interesting method of hermeneutics analysis of the text. It is grounded the resources of creating of the expert system, which is able to calculate the admissible paths of the movement of the acting party to one or another aim in the prescribed nominative space.

Key words: legal interpretation, law enforcement activity, designing of legal situation, intuitive legal sense, new method of cognition of reality.